

Skandinaviske dilemmaer

2. VERDENSKRIG SOM OFFENTLIG HISTORIE I DANMARK, SVERIGE OG NORGE: EN KOMPARATION

AF

CLAUS BRYLD

Onde tunger hævder, at den svenske statsminister Göran Persson nærmest fik et chok, da han i 1997 i en avis læste om undersøgelsen af svenske skoleelevers viden om Holocaust, og ikke blot på grund af elevernes uvidenhed, men også på grund af sin egen. Tilsvarende kunne man antage, at den danske statsminister, da han i 2003 holdt sin famøse tale om 29. august og samarbejdspolitikken simpelt hen var uvidende om besættelsestidens historie. Men hvad enten disse formodninger nu er sande eller ej, var det i hvert fald ikke sådan, at de to historiserende politikere forholdt sig uprofessionelt til sagerne set i et *politisk* perspektiv. Især Göran Persson skabte i de følgende år en hel politisk dagsorden på sagen, der satte Sverige på verdenskortet, kulminerende med den store internationale Holocaust-konference i Stockholm i år 2000. Det vender jeg tilbage til.¹

At 2. verdenskrigs virkningshistorie har været kolossal, er der ingen tvivl om. Frem til Murens fald i 1989 var Europas geografi og politiske forhold direkte bestemt af krigsresultatet fra 1945, og selv efter den kolde krigs ophør er krigen blevet ved med at stå som billede på kampen mellem demokrati og diktatur eller mere mytologisk på kampen mellem ondt og godt. Den har ligeledes været en konstant referenceramme ved italesættelsen af nye konflikter, også selvom de ikke har nogen påvi-

¹ Artiklen er en næsten uændret udgave af den forelæsning, jeg holdt på det danske historikermøde d. 26. august 2006. De mest nødvendige noter er dog tilføjet. Oversættelsen af de udenlandske citater er foretaget af mig selv. Med hensyn til en grundigere udredning og dokumentation henviser jeg til en artikel, der publiceres i *Scandinavian Journal of History* i 2007 under titlen »The Five Accursed Years«. Danish Perception and Usage of the Period of the German Occupation, With a Wider View to Norway and Sweden.

selig forbindelse med 2. verdenskrig. Ved indledningen til Golfkrigen i 1991 sammenlignede den daværende amerikanske præsident Bush således direkte Saddam Hussein med Hitler og fremstillede den vestlige politik som en politik, der havde taget ved lære af 1930'ernes fejlslagne appeasement-linje.

Men Murens fald og Sovjetunionens sammenbrud har dog også medført ændringer i billedet af 2. verdenskrig, og i dag er det ikke så meget modstillingen mellem demokrati og diktatur eller spørgsmålet om militær modstand mod en aggressor, der tjener som historisk reference i den politiske retorik, som det er de spørgsmål der drejer sig om humanitet og menneskerettigheder. Folkemordet på Europas jøder har i flere år stået i centrum.

I den by, 2. verdenskrig udgik fra – i alt fald i Europa – nemlig Berlin blev der i anledning af 60 års jubilæet for 2. verdenskrigs afslutning i vinteren 2004-05 afholdt en meget ambitiøs udstilling under titlen »Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen«. Udstillingen behandlede den kollektive erindring om krigen i alle de europæiske nationer bortset fra fire, samt i USA og Israel. De nordiske lande var alle med, undtagen Island. Udstillingen anvendte en mængde materiale, som normalt forbindes med 'massekultur' såsom fotos, film – med mere end 50 eksempler – propaganda osv. I kataloget og på Internettet blev udstillingen introduceret med tekster, der demonstrerede en forbausende lighed i den kollektive erindring om krig og besættelse mellem hovedparten af landene, også mellem lande, der i øvrigt er meget forskellige. Klassifikationen af landene, der deltog i krigen, fulgte standardinddelingen med de allierede som sejrende stater, Tyskland som taber og de besatte lande som en slags midt imellem, afhængigt af den grad af kollaboration eller alliance, de havde haft med Tyskland. Men erfaringen og erindringen om krig og besættelse blev fortolket næsten identisk: Efter 1945 blev offerrollen stiliseret alle steder, selv i Tyskland og de andre taberstater, og den antifascistiske modstand som grundlag for en samfundsmæssig konsolidering efter krigen blev instrumentaliseret.

En af udstillingens teser, som jeg kan tilslutte mig, lød på, at »indstillingen til fortiden forløber i faser, der snor sig mellem tilegnelse og undertrykkelse, nygestaltning af mesterfortællingen eller omvendt en tilbagevenden til krigsmyterne. Diskussionen om en nations mesterfortælling, dens grundlæggende myter og dens gradvise sætten spørgsmålstegn ved disse – en proces, der så danner en ny kulturel erindring – alt dette er til stadighed afhængigt af den samfundsmæssige udvikling«.²

² Folder til udstillingen *Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen*, Berlin 2004-05.

Om de neutrale lande som Spanien, Schweiz og Sverige skriver den franske historiker, der er professor i tysk historie i Berlin, Etienne François, i en komparativ oversigtsartikel i det 1000 sider lange katalog: »Den totale omvendning af mindet om krig og folkemord i de neutrale lande leverer måske det bedste eksempel på en overgribende dynamik, hvis udvikling ikke er afsluttet. Efter de første kritiske spørgsmål i de sene 60'ere tiltager processen med at sætte spørgsmålstegn ved efterkrigskonsensusen i 70'erne og 80'erne for at nå sit højdepunkt i det sidste årti af det 20. århundrede. I hvert land fuldbyrdes denne forandring under den dobbelte indflydelse af initiativer inde- såvel som udefra. Den holdning, der blev indtaget af hvert land i krigsårene, bliver i stadig mindre grad vurderet ud fra et nationalt interessesynspunkt og stadig mere under hensyntagen til universelle, etisk-politiske kriterier såsom menneskerettigheder, tolerance og demokrati. Den offentligt fremførte og lidenskabeligt diskuterede kritik koncentrerer sig om to aspekter: på den ene side den moralske tvetydighed i de erhvervsmæssige forbindelser med NS-Tyskland og på den anden side flygtningepolitikken, der bedømmes som restriktiv. I stedet for billedet af forsvarsberedte, neutrale og barmhjertige nationer sætter billedet af eftergivende og »grusomme« lande sig igennem, som står under direkte eller indirekte mistanke for involvering i folkemordet«. ³ Enhver, der har fulgt lidt med i den offentlige debat herhjemme, vil også nikke genkendende til denne karakteristik for Danmarks vedkommende.

Jeg vil her prøve at sammenligne bearbejdelsen af 2. verdenskrig i de tre skandinaviske lande i de sidste 10-20 år for bl.a. at se, i hvor høj grad de internationale tendenser som just beskrevet har gjort sig gældende her. Det er dog samtidig klart, at også nationale forhold og strømninger spiller ind, som man bl.a. kan konstatere ved at se på forskellen mellem Danmark og Sverige på den ene side og Norge på den anden. En anden måde at sige dette på er, at ikke alt i fortiden er overladt til en »present interest interpretation«, altså en præsentisme, ⁴ men at 'realhistorien', som marxistiske historikere i Århus talte om i 70'erne, trods alt også

³ Etienne François: Meistererzählungen und Damnbrüche: Die Erinnerung an den Zweiten Weltkrieg zwischen Nationalisierung und Universalisierung, i Monika Flacke (red.): *Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen I*, katalog, Berlin 2004, p. 25.

⁴ Udtrykket »present interest interpretation« er hentet fra Siegfried Kracauer, *The Last Things before the Last*, Oxford 1969. Det er det samme som 'præsentisme', der betegner den opfattelse, at al historie er en ren projektion af den tid, historien formidles i, hvorfor fortiden ikke kan begribes. I Danmark er denne teori blevet fremført af Henrik Stevnsborg og Bent Blüdnikow, se f.eks. artiklen Historie og følsomhed i *Weekendavisen* 11.-17.10.1996.

spiller en rolle! Der er tale om en vekselvirkning mellem fortid og nutid i bearbejdelsen.

Danmark og Sverige under 2. verdenskrig ligner i meget højere grad hinanden, end jeg havde troet, før jeg begyndte at arbejde med emnet her. I mange henseender er der også lighed med Norge, men her sætter statens aktive militære kamp mod Tyskland skel. Derfor vil jeg først sammenligne Danmark og Sverige. Der er selvfølgelig nogle forskelle. Når man taler om tiden fra 1939 til 1945, taler man i Sverige om 2. verdenskrig, mens man i Danmark taler om besættelsestiden. Danmark blev militært besat, hvad Sverige som bekendt ikke gjorde. Af gode grunde var der heller ikke nogen modstandsbevægelse i Sverige. Men lighederne både før og under krigen – i hvert fald på det statslige plan – er langt større end forskellene. De to landes udenrigs- og sikkerhedspolitik før 1940 mindede meget om hinandens. (Det gælder i hovedsagen også Norge, men det holder vi udenfor her). Begge lande førte en neutralitetspolitik, som efter 1. september 1939 var lig med den, landene havde ført under 1. verdenskrig. Begge lande, men mest udpræget Danmark, var klar over, at de ikke ville kunne forsvare sig effektivt mod et massivt angreb fra en stormagt. Og begge lande gjorde en dyd ud af nødvendigheden ved at lægge vægten på andre sider i deres samfund end de militære, især ved at fremhæve de sociale og kulturelle fremskridt, der var sket, i Danmark med Kanslergadeforliget og den socialdemokratiske Danmark for Folket-politik og i Sverige med den tilsvarende folkhems-politik. Det parlamentariske demokrati var ikke accepteret af alle i de to lande – det var det langt fra – men det var dog rodfæstet i de store folkelige bevægelser, der var udgået af bondestanden og arbejderklassen. Et socialt orienteret demokrati, kombineret med en forsigtig neutralitetspolitik, blev anset for det bedste værn mod indre totalitære trusler, hvad enten disse kom fra kommunistisk eller nazistisk side. Af nogen blev de også anset for at være et slags værn mod aggression udefra, selvom det sociale demokrati ikke var opbygget med det formål (formålet var i hvert fald for socialdemokraternes vedkommende rent indenrigspolitisk i sit udgangspunkt). I marts 1940 levede kun mellem 20 og 25 pct. af de europæiske borgere i et politisk demokrati, men hertil hørte skandinaverne.

Den tyske besættelse af Danmark og Norge d. 9. april 1940 blev derfor et chok af dimensioner, ikke blot for de to lande, men også for Sverige. I Danmark accepterede man under protest besættelsen mod til gengæld at bevare suveræniteten på det indenrigspolitiske område. Neutralitetspolitikken fortsatte, og landet kom aldrig i krig med Tyskland. Forhandlings- og samarbejdspolitikken udviklede sig med

alle de demokratiske partier som grundlag. Der var tale om en slags national samling under ledelse af først Stauning og derefter Wilhelm Buhl.

I Sverige satte man vagt ved grænserne – plakaten med den svenske soldat på vagt i sneen i Norrland er legendarisk⁵ – men fortsatte ellers neutralitetspolitikken med en bøjning over mod Tyskland, hvilket indebar en række indrømmelser til Tyskland med hensyn til handel, ikke mindst med jernmalm, og med hensyn til transitering af tyske soldater gennem Sverige til Norge eller til østfronten via Finland. Over to millioner tyske soldater blev, i strid med den principielle neutralitet, transporteret gennem Sverige under krigen. Men i Sverige var der også national samling under Per Albin Hanssons myndige førerskab.

Ved krigen europæiske slutning i maj 1945 var standarderne fuldstændig ændret i forhold til i 1940. Det viste sig især ved, at demokratiet nu var blevet en umistelig universel værdi, som blev inkarneret i FN's Charter. Og både danske og svenske politikere var meget tavse om deres indrømmelser til tyskerne under krigen og lagde sig tæt op ad den nye linje i international politik. *The Allied Scheme of History*, som den britiske historiker Norman Davies taler om⁶ – nemlig den opfattelse, at krigen havde været demokratiernes retfærdige forsvar mod diktaturet – blev nu til konventionel visdom og Stalins Sovjetunion storladent regnet med som demokratisk sejrsmagt.

Den kollektive erindring i Sverige og Danmark følger samme spor. Indrømmelsespolitikken blev enten fortiet eller harmoniseret ind i et større billede af nazi-skeptiske lande, der ikke havde givet flere indrømmelser end højst nødvendigt og, for Danmarks vedkommende, tidligt havde lagt op til et brud med besættelsesmagten. Det skete ikke kun i den offentlige historie i massemedierne, skolen osv., men også i den akademiske historieskrivning.⁷

⁵ Plakaten er gengivet i Max Liljefors og Ulf Zander, *Der Zweite Weltkrieg und die Schwedische Utopie*, i kataloget *Mythen der Nationen*, Berlin 2004, p. 569.

⁶ Norman Davies, *Europe. A History*, London 1997, p. 39 ff.

⁷ Min skelnen mellem 'offentlig' og 'akademisk' eller 'professionel' historieformidling bygger i bred forstand på de senere års studier i kollektiv erindring, historiekultur og historiebevidsthed, som de f.eks. blev lagt frem i de 12 bind i forskningsprojektet *Humanistisk historieformidling – i komparativ belysning*, København 1996-99. 'Offentlig historie' er en oversættelse af 'public history', der kan defineres som staters og civile samfunds brug af historien. I en introduktion til feltet skiver den britiske historiker Jeremy Black: »Snarere end at se akademikere som dem, der styrer de historiske vurderinger, er den centrale påstand, at forandringer i den offentlige brug af historien er afgørende for den almindelige forståelse af fortiden, og at disse udviklinger i hovedsagen stammer fra almindeligt udbredte politiske omslag og pres... spørgsmålet om national identitet står centralt i denne sammenhæng« (Jeremy Black, *Using History*, 2005, p. 2).

Det danske DNH-projekt med Jørgen Hæstrup som leder kan på mange måder sammenlignes med det lidt senere svenske »Sverige under andra världskriget«-projekt under ledelse af Stig Ekman. Hovedforskellen i ideologisk henseende er, at SUAV-projektet ikke var i stand til at rumme et kritisk, revisionistisk værk som Hans Kirchhoffs om augustoprøret 1943. Stort set alle værkerne i SUAV-projektet var i overensstemmelse med den svenske stats opfattelse af 2. verdenskrig, selvom en del kritiske detailundersøgelser selvfølgelig fremkom. Denne tendens blev formentlig forstærket af den fortsatte svenske neutralitetspolitik, der – som Alf W. Johansson har udtrykt det – udviklede sig fra en politik til en sindstilstand, »a state of mind«.⁸

Også forsvarerne for indrømmelsespolitikken var meget lig hinanden i Sverige og Danmark, da man først begyndte at tale om denne politik nogle år efter krigen (for Danmarks vedkommende lidt tidligere end i Sverige). Den blev i begge lande begrundet med *Realpolitik* eller småstatsrealisme. Små stater som Danmark og Sverige kunne ikke optage en eksistenskamp mod en svært bevæbnet stormagt. Og det er naturligvis så sandt som det er sagt. Men kunne de ikke have været *lidt* mere standhaftige, kunne de ikke have sagt nej *lidt* tidligere? Det er det centrale spørgsmål, der senere er blevet stillet. I det spørgsmål stod Sverige en smule stærkere end Danmark, idet de svenske indrømmelser til den tyske krigsførelse kulminerede allerede i sommeren 1941 ved den såkaldte midsommerkrise om transitering af tyske soldater østpå.⁹ Senere var Sverige mere henholdende eller direkte negativt over for tyske krav og kom jo også til at spille en positiv rolle for den danske modstandsbevægelse og som flugtland for de danske jøder i efteråret 1943.

Hvorom alting er, har den offentlige debat i de to lande om deres adfærd under krigen ligeledes haft en række markante lighedspunkter. Det er forholdet mellem moral og politik, som har stået i forgrunden. Der er næppe nogen grund til her at redegøre nærmere for den danske debat om besættelsestiden, sådan som den har udfoldet sig i det offentlige rum gennem de sidste år. Læserne af *Historisk Tidsskrift* vil være orienterede, fordi alle formentlig følger med i den offentlige debat. Men jeg har gennem en ikke særlig systematisk optælling fundet hele 21 store og middelstore offentlige debatter om besættelsestiden fra

⁸ Alf W. Johansson, *Neutrality and Modernity: The Second World War and Sweden's National Identity*, i Stig Ekman and Nils Edling (red.), *War Experience, Self Image and National Identity: The Second World War as Myth and History*, Södertälje 1997, p. 170.

⁹ *Ibid.*, p. 169.

1994 til i dag, de to befrielsesjubilæer ufortalt. Af dem er hele 18 foregået siden 1998, altså inden for en periode på otte år. De kan siges at indgå i en *public history*-sammenhæng, dvs. en sammenhæng, hvor historie bliver sat i forbindelse med både moral og politik og også ofte med personer og på den måde bliver til mediemæssige nyheder. Så for mig at se går bruddet i den offentlige historie om besættelsestiden og dermed måske i danskernes selvforståelse i forhold til 2. verdenskrig omkring 1998. Det er selvfølgelig en foreløbig selvforståelse eller identitet, om man vil; nye vil komme til.

Jævnside med forskningen og de hidsige offentlige debatter, der ofte virker, som om man skal begynde forfra hver gang, men alligevel må hilses velkomne af politiske og didaktiske grunde, er der fremkommet en del såkaldt vidnesbyrdlitteratur, som måske ikke ville være blevet til uden den bevidsthedsudvidelse, som forskningen og den nye debat åbnede for. Langt flere stemmer gør sig nu gældende i koret om besættelsestiden, og de små historier bliver for første gang i 60 år taget alvorligt. Besættelsestiden har fået flere facetter og en større fylde.¹⁰ Dette er den positive side ved den store publicitet. Den negative er efter min og sikkert også mange andre historikers mening, at fortiden ofte bliver bedømt på en bedrevidende og i virkeligheden ahistorisk måde. Man kan tale om en ny-moralisme, som nåede et tilsyneladende absurd højdepunkt, da landets statsminister Anders Fogh Rasmussen på 60 års dagen for samarbejdspolitikens fald d. 29. august 2003 – og gentaget i 2005 – skarpt fordømte den danske politiske kurs mellem 1940 og 43 og betegnede det som »stærkt forkasteligt, at den politiske elite i den grad førte ikke blot neutralitets-, men aktiv tilpasningspolitik. I kampen mellem demokrati og diktatur kan man ikke stå neutralt. Man må tage stilling for demokratiet og mod diktaturet. Det er på dette punkt, at den aktive tilpasningspolitik udgjorde et politisk og moralsk svigt. Alt for ofte i historiens løb har vi danskere blot sejlet under bekvemmelighedsflag og ladet andre slås for vor frihed og fred. Læresætningen fra 29. august 1943 er, at hvis man mener noget alvorligt med vore værdier, med frihed, demokrati og menneskerettigheder, så må vi også selv yde et aktivt bidrag til at forsvare dem. Også imod svære odds. Selv når der skal træffes upopulære og farlige beslutninger«.¹¹

I udsagnet lå der i virkeligheden en fordømmelse af den danske befolkning under størstedelen af besættelsen, da denne befolkning og alle de demokratiske partier, herunder Venstre, jo støttede op om for-

¹⁰ Se min artikel Hvad kan vi bruge besættelsestiden til i dag? i *KRITIK* 175, 2005.

¹¹ Dagbladet *Politiken*, 29.8.2003.

handlings- og samarbejdspolitikken. En adfærd fra Fogh Rasmussens side, som kun kan forklares med prioriteringen af den nuværende såkaldte aktivisme i udenrigs- og sikkerhedspolitikken. Det er en præsentisme, som der virkelig er noget at komme efter...

Man kan dog også se Fogh Rasmussens tale og andre lignende fænomener fra en anden synsvinkel, der ikke strider mod den, jeg lige har nævnt. Og så er de ikke absurde, men indgår i en bevidst politisk kalkule. Man kan se den som et led i den såkaldte 'værdikamp' eller 'kulturkamp', som statsministeren har ført i alt fald siden 2003, og sådan set siden VK's regeringsdannelse i november 2001. Allerede et par måneder efter regeringsdannelsen gik regeringen efter pres fra sit støtteparti, Dansk Folkeparti, ind for at lukke Det Danske Center for Menneskerettigheder, hvilket sluttelig resulterede i en større omkalfatring, hvor centret blev lagt ind under det nydannede Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS). Men den politiske interesse for menneskerettigheder har i det hele taget ikke haft det godt under VK-regeringen, og Søren Krarup og co. har konsekvent ført en kampagne mod denne tænkning, som historisk udspringer af oplysningstiden og de store borgerlige revolutioner i slutningen af 1700-tallet, der er alt andet end populære hos Dansk Folkeparti.¹² Selvom der viste sig for stor modstand mod at lukke selve menneskeretscentret, har regeringen ikke brugt dets resultater og har heller ikke anvendt menneskeretsretorikken særlig meget i sin almindelige politiske retorik. Den er højst blevet udtrykt som en modsætning mellem demokrati og diktatur, mens de minoritetsmæssige og folkeretlige aspekter af den er blevet overset.

Nyrup Rasmussen-regeringen gjorde jo i sine sidste år meget ud af menneskerettigheder og stod også bag f.eks. Det danske center for Holocaust- og folkedrabsforskning, der nu hedder Afdelingen for Holocaust- og folkedrabsstudier under DIIS. I stedet har en mere kontant og i udenrigspolitikken direkte militær diskurs sat sig igennem, en diskurs, som fremfører et sort/hvidt billede af verden i dag og altså et tilsvarende sort/hvidt billede af verden af i går. Det har f.eks. også vist sig i synet på og kampagnen mod venstrefløjen i 1970'erne og mod fodnotepolitikken, som har været stærkt forsimplet.¹³ Man kan sige, at 'værdikam-

¹² Her henvises i almindelighed til tidsskrifterne *Tidehverv* og *Dansk Folkeblad*.

¹³ En specifik dokumentation heraf kan heller ikke lade sig gøre her, der må henvises til dagspressen fra 1990'erne og frem, især aviserne *Berlingske Tidende*, *Jyllands-Posten* og *Weekendavisen*. Om den sidste, se Jens Liljegren, *Weekendavisen og opgøret med venstrefløjen. En indholdsanalytisk og kvalitativ undersøgelse af avisens historieformidlende rolle i perioden 1989 til 1998*, speciale, Syddansk Universitet Odense, 2002. Specialet er offentliggjort på hjemmesiden www.historie-nu.dk.

pen' gennem både statsministerens og Krarups, Langballes med fleres skrivelser – og Krarup har jo skrevet meget historie, herunder om besættelsestiden¹⁴ – også er trængt ind på historiens gebet. Den historiske kanon for Folkeskolen kan måske delvis ses i samme lys. Men 'værdikampens' prægning af historien er foreløbig ikke rigtigt lykkedes på samme måde, som den er lykkedes for f.eks. sikkerhedspolitikken eller flygtninge- og indvandrerpolitikken. I det store billede må denne diskurs foreløbig betegnes som marginal, men den har dog så småt vist sig også i historiske publikationer som Sven Ove Gades Frode Jakobsen-biografi og vel ligeledes i Niels Barfoeds Ole Lippmann-biografi,¹⁵ hvor vi i begge tilfælde er tilbage i den patriotiske diskurs, der ikke interesserede sig for de mere følsomme mellemregninger.

Her er et punkt, hvor den politiske brug af historien i Danmark og Sverige er gået i stik modsat retning.

For Sveriges vedkommende var både den akademiske historieskrivning og den offentlige historie igennem 45 år som nævnt præget af realpolitisk tænkning. Der fandtes ganske vist under krigen en moralsk eller ideologisk mindretalstilgang til krigen, en anti-fascistisk linje, der især var repræsenteret af socialdemokraten Ture Nerman og den liberale Torgny Segerstedt, men den kom ikke til at stå stærkt hverken i forskningen eller offentligheden efter krigen,¹⁶ sådan som den danske modstandsbevægelses syn kom til det, først i offentligheden og derefter med Jørgen Hæstrups forskning. Realpolitik-tilgangen kulminerede med de 20 doktorafhandlinger, som SUAV-projektet udsendte mellem 1966 og 1978. Der blev ikke sat alvorlige spørgsmål ved Sveriges rolle under krigen, landet kunne med god samvittighed se tilbage på krigsårene og fortsætte ad den samme vej. Nationens ære var intakt, og dette var også holdningen i offentligheden.

Gennem de sidste 15 år er kompasnålen imidlertid drejet 180 grader, og interessant nok skete det ikke ved et push fra historikernes side, som det til en vis grad gjorde i Danmark efter Hæstrup, men ved et indspark fra en journalist. I 1991 udsendte Maria-Pia Boëthius bogen *Heder och Samvete. Sverige under andra världskriget*. Den centrale konklusion hos Boëthius lød således: »Vi bidrog aktivt til en krigsførelse, hvis endemål var vores egen undergang. Snarere end at stille op for demokrati og fri-

¹⁴ Især i artikel-, men også i bogform, se f.eks. *I min levetid: 60 års Danmarkshistorie*, København 1998.

¹⁵ Sven Ove Gade, *Frode Jakobsen. En biografi*, København 2004; Niels Barfoed, *En kriger. Portræt af Ole Lippmann*, København 2005.

¹⁶ Alf W. Johansson, op. cit., pp. 171-180.

hed, så forberedte vi os til et liv som en stat, der var undergivet et af de værste regimer, verden har set«. ¹⁷

Boëthius' bog var et anklageskrift – jf. i øvrigt ligheden med Fogh Rasmussens udtalelser – som med bevidste overdrivelser og forenklinger angreb den svenske samlingsregerings moral under krigen samt de historikere, der har behandlet perioden, og som efter hendes mening blot har legitimeret regeringens handlinger. Bogen vakte stor opsigt og tilslutning i den svenske offentlighed, og massemedierne har som antydning spillet en stor rolle for den vending af opinionen, der er sket. Men også presset udefra har haft betydning, såvel amerikanske historikers bøger om Sverige under 2. verdenskrig som den internationale debat om det såkaldte naziguld og Holocaust, en debat der kulminerede omkring årtusindskiftet. Siden har spørgsmålet om den svenske stats og erhvervslivs komplicitet i Holocaust svævet rundt i den svenske debat, men været opvejet af Sveriges nye etiske udenrigspolitik, der bygger på menneskerettighederne.

De svenske historikers reaktion på denne udvikling inden for *public history* er interessant og meget forskellig fra, hvad man ville vente sig fra danske historikers side. Mange af topnavnene såsom Stig Ekman og Alf W. Johansson har ganske enkelt strakt våben og øvet selvkritik. Som Ekman skriver i indledningen til en stor publikation fra 2003, så var det store projekt fra 1960'erne og 70'erne »alt for bundet ind i realpolitikens perspektiv... Der var også en række emner, som vi skulle have taget op, men som vi fejlede med at gøre – det er unndladelssynder, som er undertegnede ansvar. Det skyldtes mangelen på et helhedssyn og perspektivblindhed«. ¹⁸ Sig så ikke, at der ikke findes historikere, der er selvkritiske!

Det var formentlig også de nævnte moralske spørgsmål, kombineret med presset fra USA og internationale medier – og ligeledes den for regeringen pinlige offentlige debat om de svenske tvangssteriliseringer – der fik den svenske statsminister til at tage to skridt: Først lanceringen af informationsprojektet Levande Historia og senere den store internationale konference om Holocaust i Stockholm i januar 2000. Levande Historia var et gigantisk oplysningsprojekt, der henvendte sig til hele den svenske befolkning, bl.a. gennem bogen ... *om dette må ni berätta ... En brok om Förintelsen i Europa 1933-45*, som blev omdelt til samtlige svenske husstande. Den var skrevet af Stephane Bruchfeld og Paul Levine og

¹⁷ Citeret efter Stig Ekman, Introduction, i Stig Ekman og Klas Åmark (red.), *Swedens Relations with Nazism, Nazi Germany and the Holocaust. A Survey of Research*, Stockholm 2003, p. 23.

¹⁸ Ibid, p. 24.

er i øvrigt oversat til en lang række sprog, bl.a. dansk og norsk. Projektet var i begyndelsen fokuseret på Holocaust som historisk fænomen, men budskabet blev efter nogen tid til et mere diffust moralsk korrektiv, hvor viden om Holocaust blev set som en vaccine mod racisme, fremmedhad og hetz af allehånde slags.¹⁹

I den internationale konference om Holocaust, betitlet Stockholm International Forum on the Holocaust, deltog en lang række af verdens stats- og regeringsledere. Den fik også en række praktiske konsekvenser, både af de mere latterlige med boykotten af Østrig efter Jörg Haiders valgsejr, og et par mere seriøse med oprettelsen af Holocaust- og folkebrabscentre rundt omkring, bl.a. i Uppsala, Oslo og København. Også en stor og vidtforgrenet forskningsindsats blev indledt, med en bevilling på 50 millioner svenske kroner, der førte til oprettelsen af en række forskningscentre ved universiteterne. Indsatsen er gradvis ved at manifestere sig i en række publikationer. Gennem alle disse initiativer har den svenske stat nu fået vendt stemningen og skabt sig en profil som et land, der på basis af historiens lære fører en gennemtænkt human og etisk udenrigspolitik. Ledestjernen er stadig fred, dialog og tolerance, men nu på baggrund af 2. verdenskrig som en dyster, men lærerig erfaring og på ingen måde som en succeshistorie for Sverige. Det står som sagt i skarp kontrast til den danske stats brug af 2. verdenskrig til at søge konfrontation og profilere sig som aktiv krigsmagt, selvom også dette begrundes som en mission for demokrati og menneskerettigheder.²⁰ Kritikken af den egne rolle under 2. verdenskrig er den samme i de to lande, men de praktisk-politiske konklusioner har som påvist været vidt forskellige. Brugen af historien har et vidt råderum.

Og nu Norge. Ved krigens slutning stod Norge 'rent' og kunne på den baggrund bruge den nationale samling som et mentalt led i genopbygningsprocessen, hvilket var sværere i Danmark og Sverige. Norske styrker havde i foråret 1940 kæmpet mod den tyske invasion, og konge og regering flygtede til England, hvor de udgjorde en eksilregering. Ganske vist var det i sommeren 1940 lige ved at gå som i Danmark med dannelsen af en samarbejdsregering under navnet Rigsråd; norske politi-

¹⁹ Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte til sekelskifte*, Lund 2001, p. 454 f. Se også David Ludvigsson, »Levande Historia« – inte bare levande historia, i Carsten Tage Nielsen, Dorthe Gert Simonsen og Lene Wul (red.), *Mod nye historier. Rapporter til det 24. Nordiske Historikermøde*, Århus 9.-13. august 2001, udgivet af Jysk Selskab for Historie 49, Århus 2001.

²⁰ I det sidste års tid har udpegningen af fjendebilleder bortset fra terrorismen i al almindelighed været mindre markant, muligvis i takt med den krigsmæssige fiasko for koalitionen af villige i Irak og/eller Udenrigsministeriets forøgede rolle i udenrigspolitikken i forhold til Statsministeriet.

kere ønskede dette, men tyske krav om en stærk repræsentation af Nasjonal Samling i en sådan regering umuliggjorde det.²¹ Den tyske besættelsespolitik var helt anderledes i Norge end i Danmark, hvilket dels havde noget med Hitlers forkærlighed for Quisling at gøre, dels og nok væsentligere med geostrategiske hensyn.

De norske stortingsmedlemmers samarbejdsbestræbelser kom dog ikke til at præge historiebilledet efter krigen. Det blev udpræget patriotisk. I den forstand ligner det den danske selvfremstilling efter 1945, men står naturligvis på en meget sikrere 'realhistorisk' fod. I modsætning til i Danmark havde en meget stor del af den norske befolkning været med i en bevidst front mod tyskerne og ikke mindst mod de norske nazister i Nasjonal Samling, hvis ledelse kom til at fungere som marionetter for tyskerne, og som – igen i modsætning til hvad der skete i Danmark – prøvede at nazificere det norske samfund. Hermed kom der et stærkere ideologisk element ind i den norske modstandskamp, og det var heller ikke nødvendigt at militarisere kampen så meget med sabotage og stikkerdrab, som det skete i Danmark.²² Det er bl.a. påvist af Henning Poulsen.²³ Inden begrebet var rigtigt internationalt kendt, udviklede nordmændene den 'civile ulydighed' som en kampstrategi imod den tyske okkupationsmagt og dens marionetter.

På samme måde som i Danmark fik man også inden for historiografien to 'skoler', en såkaldt Skodvin-skole, opkaldt efter historikeren Magne Skodvin, og en, lidt senere, 'revisionistisk' skole, på en måde svarende til konsensus-linjen og konflikt-linjen i den danske historieskrivning. Men de norske revisionister med Hans Fredrik Dahl, Øystein Sørensen, Stein U. Larsen m.fl. i spidsen havde naturligvis en anden baggrund for deres revision end Trommer og Kirchhoff havde i Danmark. De begyndte – formentlig inspireret af marxismen – med fascistestudier og kom derfor særligt til at interessere sig for NS og omegn, hvad der gav dem en helt anden indfaldsvinkel til okkupationshistorien og en interesse for sider af denne, som ikke kunne rummes af det patriotiske syn.

Som det ofte sker med 'skoler' havde Skodvin-skolen, hvis synspunkter også dominerede den offentlige historie, nemlig udelukket eller

²¹ Gerda Gram, *Norske tilstande. Norge under 2. Verdenskrig*, Viborg 1986, pp. 49-77.

²² Det er f.eks. markant, at mens der i Norge blev dræbt omkring 80 stikkere, er tallet i Danmark over 400. Antallet af drab under de norske arrestationer i maj 1945 ligger også betydeligt lavere, de er anslået til ca. 8, mens det i Danmark drejer sig om ca. 30.

²³ Henning Poulsen, Dansk modstand og tysk politik, i *Den jyske Historiker* 71, 1995; se også Ole Kristian Grimnes, Occupation and Collective Memory in Norway, i Stig Ekman og Nils Edling, op. cit.

givet en overfladisk behandling af mange fænomener under okkupationen og det efterfølgende retsopgør; det gjaldt f.eks. den statslige administration, herunder politiet, der jo kørte videre, det gjaldt det norske erhvervsliv, de hundredetusinde (mindst) der arbejdede for tyskerne, pressens rolle, hverdagslivet i almindelighed osv. Også 'den anden part' og 'taberne', dvs. NS, kollaboratørerne, 'tyskerpigerne' og deres børn, retsopgøret med flere andre fænomener, som ikke passede ind i mesterfortællingen, blev holdt udenfor i historieskrivningen ligesom i den offentlige historie. Heller ikke den katastrofale behandling af de norske jøder, som for næsten halvdelen blev deporteret til tyske udryddelseslejre og dræbt, havde været en del af fortællingen, selvom en masse nordmænd, og ikke kun Quisling-tilhængere, i skikkelse af politifolk og statsembedsmænd samt private borgere havde hjulpet tyskerne i jagten på jøderne. Ugerninger begået af den norske modstandsbevægelse, Hjemmefronten, blev ligeledes fortiet.²⁴

Derfor har revisionisterne også i de sidste 20 år stillet krav om en anden metodisk tilgang til perioden. Der burde være en større distance og nøgternhed i forhold til fænomener som Hjemmefrontens værdigrundlag og til retsopgøret end det, Skodvin og hans elever med deres nationale orientering og koncentration om modstandskampen og hjemmestyrkerne havde udvist. Og forskningen skulle også være mere empatisk, med det formål bedre at kunne forstå og forklare de forskellige aktørers motiver.²⁵ Dette er jo den normale tilgang inden for historisk forskning, men af nationale og måske psykologiske årsager har det været svært at anvende den for både danske og norske historikere, når det gjaldt behandlingen af en besættelsesmagt eller forrædere. Det var simpelt hen for svært at tage den norske nazismes og quislingenes intentioner alvorligt, kort sagt at tilnærme sig dem på deres egne ideologiske præmisser.

Dahl, Sørensen og de andre har ikke desto mindre forsøgt at forske i NS og andre 'mærkelige' og hidtil kontroversielle emner ud fra en indlevende tankegang, og de har gennemgående været i stand til at holde balancen. Det har ført til en række meget interessante forskningsresultater om de højreautoritære tendenser før og under krigen, om Quisling og NS, om det norske retsopgør, om tyskerpiger og krigsbørn samt om de såkaldte NS-børn, altså børn af NS-medlemmer. Ikke

²⁴ Bjarte Bruland, *Wie sich erinnern? Norwegen und der Krieg*, i Monika Flacke (red.), op. cit., pp. 468-70.

²⁵ Ivo de Figueiredo, *En norsk historikerstrid?*, i *Nytt norsk Tidsskrift* 4, 1995; samme, *Historikerne og okkupationen*, i *Dagbladet* 31.12.1995. Se også Stein Ugelvik Larsen (red.), *I krigens kjøllvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid* (Oslo 1999).

mindst tematiseringen af krigsbørnene og NS-børnene, der også involverer krigens generationsmæssige virkninger, er interessant, fordi disse fænomener hele tiden reproduceres i vores nutidige verden med dens mange krige og borgerkrige. Tænk bare på borgerkrigen i det tidligere Jugoslavien i 1990'erne. Og tendensen svarer altså godt til den nuværende menneskerettighedsdiskurs.²⁶

Spørgsmålet er så, om den offentlige debat i Norge har været influeret af de nyere strømninger og diskussioner. Om mangfoldigheden i forskningsbilledet også er blevet til offentlig historie. Hvis man skal tro Anne Eriksens fremragende folkloristiske studie af overleveringen om okkupationstiden, *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon* fra 1995 så er dette ikke tilfældet, men jeg vil mene, at der ligesom i Danmark siden da er sket en så stor opblødning i mesterfortællingen, også i den offentlige sfære, at det faktisk er tilfældet. Hvis man skal tro bulletinerne om avisartikler og debatter om alle mulige emner inden for krigs- og okkupationshistorien lige fra Knut Hamsun over forbindelsen mellem nynorsk og NS til de norske østfrontfrivillige – så finder der i alt fald en yderst livlig og mangefacetteret debat sted, der i omfang er sammenlignelig med den danske. Selve den norske stat har dog mig bekendt ikke på samme måde som den danske og især den svenske benyttet en bestemt tolkning af 2. verdenskrig og sin egen rolle i den som begrundelse for sin aktuelle politik.

Som konklusion kan det slås fast, at dagsordenen for krigshistorien er skiftet i alle tre lande. De indsigter, den tyske 1945-udstilling lagde frem, holder også for de skandinaviske landes vedkommende. Hvis man ser bort fra de neonationalistiske tendenser i brugen af historien, som p.t. er stærkest i Danmark – selvom man ikke skal overdrive tendensen, men nok være på vagt over for den – så er det nationale paradigme vigende til fordel for et syn, der bygger på universalisme og menneskerettigheder. Derfor er det også blevet legitimt – og efter min mening med rette – at lægge større vægt på moralske spørgsmål og på mindretal, eksklusion og inklusion mv. såvel i den akademiske som i den offentlige historie. Moral er ikke det samme som moralisme og vil aldrig kunne adskilles fra den historiske repræsentation.

Den norske fortælling om 2. verdenskrig og okkupationen er dog – på baggrund af *wie es eigentlich gewesen* – mere homogen end den svenske og især end den danske fortælling. Nordmændene har en mere sik-

²⁶ Det vil føre for vidt her at remse disse bøger og artikler op, men jeg har nævnt de fleste af dem i den afhandling, der bliver offentliggjort i *Scandinavian Journal of History* i 2007.

ker identitet i forhold til deres besættelsestid, og det er nok også derfor, de i mange tilfælde har taget 'farlige' emner op tidligere og mere konsekvent, end man har gjort det i Danmark og Sverige.

Et yderligere interessant træk er, at mens vendingen i synet på 2. verdenskrig i Danmark og Norge ikke kun er kommet fra offentligheden, men også fra faghistorikerne, så er den i Sverige først og fremmest et produkt af den offentlige debat. I alle tre lande har både politikere, kulturdebattører og medier dog spillet en vigtig rolle for dannelsen af den nye synsmåde på 2. verdenskrig og ens eget lands rolle i den.

Det er klart, at der er et problem, når enten politikken eller moralismen – eller som regel begge dele på én gang – får overtaget i de historiske betragtninger. Der bliver også let noget uvirkeligt over det, eller ligefrem en fornemmelse af kreativ bogføring, hvor de rigtige principper er til fremvisning for publikum, mens den reelle politik stadig føres som den altid er blevet ført, nemlig ud fra pragmatiske afvejsninger af, hvad der tjener egne interesser bedst på kort og langt sigt. Politik er først og fremmest interessevaretagelse, også når politikken drejer sig om historie.

Man kan derfor spørge sig – især på baggrund af den danske og svenske retorik omkring 2. verdenskrig, og her tænker jeg ikke på Fogh Rasmussen og Dansk Folkepartis – hvor reel menneskerettigheds-tankegangen dybest set er. Er tolerance og kamp for menneskerettigheder virkelig blevet første prioritet i landenes udenrigs- og sikkerhedspolitik (altså med en reservation for Danmarks vedkommende i de allersidste år)? Lærte vi i alt fald så meget af 2. verdenskrig og Holocaust? Vil landene være i stand til at leve op til disse idealer, som jo bryder med den nationalstatslige tankegang om først og fremmest at tænke på sin egen nation, hvis de virkelig vil kræve ofre? Her skal Muhammedsagen i 2006 ikke blandes ind, den var vel nærmest en virksomhedsfejl fra regeringens side, men hvis man ser på andre fænomener som Irak-krigen eller CIA's hemmelige overflyvninger og fængsler i Europa, er der ikke meget, der tyder på det. Udenrigs- og sikkerhedspolitikken er stadig styret af interesser, sådan som de traditionelt er blevet forstået i småstater. Og det gælder overordnet for alle de tre lande.

På den anden side kan man sige, at selve retorikken jo åbner nogle muligheder for at påpege selvmodsigelser og politiske dobbeltstandarder, som måske kan åbne øjnene på nogle mennesker. Der er så at sige tale om den daglige modsigelse mellem, hvad folk får at vide af politikere og mange medier, og så hvad de ad andre veje kan konstatere, at der sker i verden.

Når det gælder fortiden som sådan – selvom vi jo ikke skal være for-

tidsfikserede – kan vi sige, at det kun er ved at stille ubehagelige spørgsmål til os selv om fortiden, forstået som nationen i denne fortid, at vi kan opnå et mere solidt grundlag for støtte til minoriteter og andre forfulgte hos os selv og verden over. Og at en sådan støtte altid vil have en pris, enten i form af materielle ofre eller i form af brud med gamle fordomme og fjendebilleder. Men forståelsen af fortiden kræver naturligvis, at dens begivenheder og forhold sættes ind i en kontekst, hvor beskrivelsen og vurderingen ikke *kun* er styret af nutidige forestillinger. Der findes faktisk kilder, som vi kan studere.

Med hensyn til krigen og besættelserne har den traditionelle fortælling jo indtil for nylig reduceret periodens komplicerede og modstridende valg for i det hele taget at få fortællingen til at hænge sammen i nationens interesse. Det gælder for Danmark og Sverige og – i noget mindre grad – for Norge. Men kun ved at sætte sig ud over nationens prestige og prøve at forstå disse valg i al deres flertydighed kan man skabe et billede af fortiden, der også kan blive anvendeligt for fremtidige generationer, der under globaliseringens vilkår ligeledes konstant vil blive stillet over for komplicerede krav med valg, der rummer både politiske og moralske komponenter. At det kun kan ske gennem vores nutidige moralske og politiske briller, er det paradoks, vi altid vil slås med, og som vi måske som historikere føler stærkere end de fleste andre.